

การพัฒนาการศึกษาให้เป็นระบบสากล.

เมื่อใดทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกระทรวงธรรมการขึ้นแล้ว ก็ได้มีพระราชบัญญัติกำหนดหน้าที่และระเบียบการของกรมต่าง ๆ ในกระทรวง ซึ่งขึ้นอยู่กับอำนาจของเสนาบดีกระทรวง ไว้ดังนี้ ¹

กรมธรรมการสังฆการี เป็นกรมที่มีอยู่เดิม และกำหนดหน้าที่ให้เป็นไปในรูปแบบเดิม ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องราวและการปกครองของคณะสงฆ์ ซึ่งมีหน้าที่ตรวจรักษาและปฏิสังขรณ์วัด ดูแลผลประโยชน์ของวัด หน้าที่เกี่ยวกับพระราชพิธีที่จะต้องเดินเรื่องราวไปยังคณะสงฆ์ หน้าที่เกี่ยวกับบัญชีอารามและจำนวนพระสงฆ์ ตรวจตราสอบสวนสิ่งผิดบัญญัติซึ่งเกี่ยวข้องกับสมณฐานันครศักรัตถ์

กรมราชบัณฑิต แต่เดิมรวมอยู่ในกรมธรรมการสังฆการี ก็ได้แยกเป็นอีกกรมหนึ่ง มีหน้าที่เกี่ยวกับหนังสือ เช่น การแปลพระปริยัติธรรม และให้ความรับผิดชอบเกี่ยวกับหนังสือของกรมศึกษาธิการมารวมเป็นอีกแผนกหนึ่งด้วย เพราะในเวลาต่อไปงานของกรมศึกษาธิการมีมากขึ้น และจะต้องขยายออกไป สมควรที่จะสัมพันธ์กับเรื่องตำราหนังสือควรที่กรมราชบัณฑิตจะต้องรับผิดชอบ หน้าที่ของกรมราชบัณฑิตจึงมีความเกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎกและตำราเล่าเรียน และเรียบเรียงสำหรับตำราใหม่สำหรับการเล่าเรียนวิชาทั่วไปด้วย

¹ หน้าที่ของกรมต่าง ๆ ในกระทรวงธรรมการ เก็บความมาจากเอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 1 เบ็ดเสร็จศึกษาธิการ, หน้า 1/107 กระทรวงธรรมการ, พระราชบัญญัติ.

กรมศึกษาธิการ มีหน้าที่ราชการในกระทรวงส่วนโรงเรียน พิจารณาคิดแบบวิธี
ฝึกสอนเล่าเรียนสำหรับโรงเรียนทั้งปวง รวมทั้งการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์โรงเรียน การ
ตรวจโรงเรียนและทำรายงานบัญชีของโรงเรียนทั้งหมด

กรมพยาบาล มีหน้าที่จัดการรักษาพยาบาล ความเจ็บไข้ของอาณาประชาราษฎร์
และคิป้องกันความไข้เจ็บอันจะเกิดขึ้นด้วยเหตุต่าง ๆ รวมทั้งจัดการเกี่ยวกับโรงทาน
โรงพยาบาลทั้งปวงด้วย

กรมพิพิธภัณฑและกรมท่าแผนที่ เป็นหน่วยงานที่ในพระราชบัญญัติยังมีได้มีการ
ระบุหน้าที่ไว้ละเอียด เพียงแต่ให้ยกมาขึ้นกับกระทรวงธรรมการ เท่านั้น และจะเห็นว่า
มีใ้กำหนดไว้เป็นหน้าที่ของเสนาบดีโดยตรง ดังเช่นกรมธรรมการและกรมศึกษาธิการ ¹

หน่วยงานที่ใ้กล่าวมาข้างต้นนี้ ส่วนใหญ่เป็นหน่วยงานเดิมที่มีอยู่แล้ว และยังคง
รูปแบบอย่างเก่า แต่หน่วยงานใหญ่ที่สำคัญและเพิ่งเกิดขึ้นใหม่ ต้องวางรากฐานใหม่
คือกรมศึกษาธิการ ฉะนั้น การบริหารงานของเสนาบดีกระทรวงธรรมการในระยะแรกจึงมี
แนวโน้มมาทางปรับปรุงกิจการของกรมศึกษาธิการ ซึ่งเป็นพระราชประสงค์ของพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แม่สมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพทรงกล่าววว่า
เมื่อใ้ทรงเข้ารับตำแหน่งเสนาบดีหรืออธิบดีกรมธรรมการนั้น มิใ้ทรงสันต์คในกิจการของ
กรมธรรมการสังฆการีด้วย ทรงใ้เถามจากพระยาวชิการบดี (เจ้าพระยาวิชิทวงศ์วุฒิไกร)
มากที่สุด ² ส่วนกรมพยาบาลทรงกล่าววว่า ไม่มีเวลาไปดูแลกรมพยาบาลใ้โดยใกล้ชิด

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.1 (71-107)
เบ็ดเสร็จศึกษาธิการ, แฟ้ม ศ.1/107 กระทรวงธรรมการ พระราชบัญญัติ.

² สมเด็จพระเจ้ากรมวงศ์เชอ กรมพระยาตำรงราชานุภาพ, พระนิพนธ์ 42
พระประวัติบุคคลสำคัญ, (พระนคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2509), หน้า 307-08.

ได้มอบภาระทั้งหมดให้พระไกรโกษา (เทศ ภูมิรัตน์) อธิบดีผู้รักษาการกรมพยาบาลจัดการเต็มที่¹ จึงถือได้ว่ากรณีที่ทรงเลือกให้สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ เป็นผู้บังคับบัญชากิจการของกรมธรรมการตั้งแต่แรก เพื่อพระราชประสงค์ที่ทรงต้องการให้สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพได้เตรียมงานด้านการศึกษาเพื่อชาวไทยทั้งชาตินั้นเอง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงอธิบายถึงเรื่องนี้ไว้ว่า การศึกษาของชาวไทยแต่โบราณนั้น

ผูกครองแผ่นดินหาได้จัดการอุดหนุนอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ จนตกมาภายหลังจึงได้เกิดบอกหนังสือโรงเรียนขึ้น แต่การที่บอกหนังสือโรงเรียนนั้น เป็นแต่ส่วนพระราชกุศล... ไม่ได้เป็นการมุ่งหมายที่จะสั่งสอนชนทั้งปวงทั่วไปตลอดมา จนถึงแผ่นดินปัจจุบัน จึงได้เกิดตั้งโรงเรียน... และคิดจัดตั้งโรงเรียนตามพระอารามต่าง ๆ จึงได้ตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นใหม่อีกกรมหนึ่ง... การของกรมศึกษาธิการมีมากขึ้น และยิ่งจะต้องมีมากต่อไปในภายหน้า เพราะความคิดที่จะฝึกหัดวิชาคนทั้งปวงทั่วไป กรมนี้ก็จะจำเป็นต้องเป็นกรมใหญ่²

การที่ทรงเน้นหนักในเรื่องที่ว่า กรมศึกษาธิการจะต้องเป็นกรมใหญ่และมีงานมาก จึงเป็นส่วนสำคัญในการเลือกผู้ดำรงตำแหน่งบังคับบัญชากรมธรรมการหรือกระทรวงธรรมการในสมัยต่อมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงคัดเลือกสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพเป็นบุคคลแรก ซึ่งอำนวยการจัดการโรงเรียนในพระบรมมหาราชวังมาก่อน แนวโน้มของกระทรวงธรรมการจึงเป็นไปในด้านพัฒนาจัดการศึกษา ซึ่งถือเป็นงานสำคัญและรับผิดชอบของเสนาบดีกระทรวงธรรมการทุกท่านตลอดมา

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, "นิทานเรื่องที่ 12 เรื่องโรงพยาบาล", นิทานโบราณคดี, (ธนบุรี: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา 2513), หน้า 210.

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลง...", หน้า 92.

การพัฒนาการศึกษาให้เป็นระบบสากล

การศึกษาในระบบสากลนั้น หมายถึงการจัดระบบการศึกษาเพื่อมุ่งให้เกิดประโยชน์แก่ความต้องการของประเทศและประชาชนทั่วไป โดยรัฐจะเป็นผู้เช่าควบคุมหน่วยงานและจัดหาบริการทางการศึกษาให้เป็นระเบียบแบบแผน เช่น มีสถานที่เรียนซึ่งจัดไว้โดยเฉพาะ มีครูสอนและทำการสอนตามเวลาที่กำหนด ฯลฯ ซึ่งเป็นการออกไปจากขอบเขตของวงการศึกษิตามธรรมเนียมไทยโบราณ¹

2.1 สภาพการศึกษาของไทยก่อน พ.ศ. 2414

คงได้กล่าวแล้วว่า การให้การศึกษแก่ประชาชนเป็นการพัฒนาประเทศอย่างหนึ่ง เพราะเป็นการลงทุนเพื่อเพิ่มพลังอำนาจแก่มวลชน ซึ่งย่อมหมายถึงเพิ่มพลังอำนาจแก่ประเทศด้วย² แต่การจัดการศึกษาในระยะแรกของไทยยังมีได้ตั้งจุดประสงค์ไว้ถึงเพียงนั้น ตามความหมายเดิมของพระสงฆ์ ซึ่งเป็นผู้ใกล้ชิดกับการศึกษาไทยมาก่อน คือกรรมหนึ่ง-วิริญาณวโรรสทรงอธิบายว่า การศึกษามุ่งเพื่อ "ใหญ่จักอะไร ๆ เช่น วิชาจักคิด วิชาจักชอบ วิชาจักทำอะไร ๆ เป็น เช่น ประการเครื่องเรือนจักว่าการศึกษาทั้งนั้น"³ ความคิดว่าจัดการศึกษาเพื่อมุ่งเป็นพลเมืองดีนี้ ได้ยึดหลักพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ประกอบกับในระยะนั้นปัญหา

¹ เฑช บุนนาค "ประมวลเหตุการณ์สำคัญที่มีอิทธิพลต่อการจัดการศึกษาของไทยระหว่าง พ.ศ. 2367 ถึง พ.ศ. 2459" กรมสามัญศึกษา สมททางวิชาการบทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา รายงานการประชุมทางวิชาการ ครั้งที่ 3 ของกรมสามัญศึกษา พ.ศ. 2512 (โรงพิมพ์การศึกษา, 2513), หน้า 8.

² A.F.K. Organski, The Stages of Political Development มหาวิทยาลัยมิชิแกน, ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (แปล) (ไทยวัฒนาพานิช, 2516), หน้า 126.

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, แฟ้ม ศ.2/5 จดหมายเหตุกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ที่ 10/206 ลงวันที่ 2 มกราคม รศ.124 ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์.

เศรษฐกิจการเมืองยังไม่รุนแรงเท่าใด แต่เมื่อสภาวะเศรษฐกิจการเมืองผันแปร ความหมายของการศึกษาย่อมเปลี่ยนไปควย ปัญหาการปกครองซึ่งเกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้มุ่งจัดการศึกษาเพื่อความเป็นระเบียบความมั่นคงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั่วประเทศ และพร้อมกันนั้นก็เริ่มคำนึงถึงการศึกษาเพื่อเศรษฐกิจด้วย ครั้นเมื่อแนวโน้มเศรษฐกิจของชาติลดลงเป็นลำดับ การศึกษาในปัจจุบัน มีผู้อธิบายไว้ดังนี้

* การศึกษา หมายถึง ขบวนการที่นำมาพัฒนาปัจจัยแรงงานหรือทรัพยากรมนุษย์ ให้มีคุณภาพและสมรรถภาพสูง สามารถผลิตสินค้าและบริการได้สูงทั้งปริมาณและคุณภาพ นอกจากนั้นขบวนการทางด้านการศึกษาชวयी หมายความว่า ปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมได้อย่างชาญฉลาดและคัดแปลงสิ่งแวดล้อมให้เป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิตในสังคม การศึกษาจะเน้นที่บุคลิกของมนุษย์ว่าจะแสดงออกต่อสภาพภายนอกได้อย่างไร มนุษย์จะสามารถพัฒนาตัวเองไปสู่ความเจริญได้กว้างไกลเพียงใด มีกิจกรรมตอบสนองต่อสังคมในทางสร้างสรรค์ได้อย่างไร ¹

จะเห็นว่าการศึกษาในปัจจุบันขยายขอบเขตกว้างขึ้นและมีแนวโน้มมาเพื่อเศรษฐกิจและสังคมมากขึ้น

สภาพสังคมไทยโดยทั่วไปจัดเป็นสังคมเกษตรกรรมตลอดมา อยู่กันเป็นหมู่บ้าน แต่ละหมู่บ้านไม่มีใครสัมพันธ์ติดต่อกัน เนื่องจากสภาพการคมนาคมไม่สะดวก ศูนย์กลางของหมู่บ้านคือวัด มีพระสงฆ์เป็นพลังผูกพัน เป็นต้นชั้นนำดั้งเดิมที่รักษาระบบสังคมเดิมไว้ตลอดมา ²

¹ บุญชนะ อัทธการ "บทบาทการศึกษาในการพัฒนาเศรษฐกิจ", สภาการศึกษาแห่งชาติ, (ตุลาคม 2514), หน้า 6-7.

² A.F.K. Organski, เรื่องเดิม, หน้า 36.

และจากหลักคำสอนในศาสนาพุทธ ซึ่งสอนให้ละกิเลส ไม่ให้ยึดมั่นหรือถือมั่นสิ่งหนึ่งสิ่งใดทางวัตถุ ให้มุ่งความสงบและพอใจในสิ่งที่มีอยู่ จึงเป็นส่วนหนึ่งที่อยู่บรมให้ชาวไทยพอใจ สุขใจในสภาพของตน ชาคความทะเยอทะยานที่จะสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ อันประโยชน์แก่ตนเองและส่วนรวม ถ้าหากกิจการทางสาธารณูปโภคเหล่านั้นไม่เนื่องด้วยศาสนา แต่จะบำรุงและสร้างวัดเป็นพุทธบูชามากมาย จะเห็นวามัธยมที่มีการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดมากที่สุดคือ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กับอีกประการหนึ่ง ความเชื่อในสมัยก่อนที่จะมีการจัดระเบียบการคลังให้เป็นไปตามแนวปัจจุบันนี้ถือกันว่า ระบายสาธารณะใด ๆ เปรียบเสมือนการบริโภครักษาเป็นการสิ้นเปลืองเสียหายต่อเศรษฐกิจ และยึดมั่นว่าเศรษฐกิจของชาติจะรุ่งเรืองไค้มากน้อยเพียงไรย่อมขึ้นอยู่กับที่การตัดทอนระบายสาธารณะให้น้อยลงเพียงนั้น¹ เมื่ออยู่ปกครองประเทศมีความคิดเช่นนี้ สังคมไทยก็ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงออกนอกขอบเขตวัด การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์นอกวัด จึงเป็นของบรรดามิชชันนารีซึ่งไค้เข้ามาแผ่ศาสนาควบคู่กับการทำสาธารณประโยชน์ให้ เช่น สร้างโรงเรียนแต่ก็มีจำนวนไม่มาก ดังปรากฏว่าในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ มีแต่โรงเรียนซึ่งเป็นของมิชชันนารีฝรั่งเศสเท่านั้น และกิจการโรงเรียนของมิชชันนารีก็มิไค้ปรากฏแพร่หลาย ดังปรากฏว่าในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ถึงต้นรัชกาลที่ 5 มีโรงเรียนของมิชชันนารีอเมริกันอยู่ 2-3 โรงเรียนเท่านั้น² จึงเป็นข้อพิสูจน์ไค้ว่า วิธีการสอนและแนวการศึกษาแบบตะวันตกที่จะแยกโรงเรียนออกจากวัดยังไม่เป็นที่นิยมแก่ชาวไทย ซึ่งเห็นว่าบุตรหลานของตนควรจะได้บวชเรียนกับพระสงฆ์ และเชื่อว่าไค้บุญกุศลสำหรับตนเองด้วย

¹ วิจิตร ลุลิตานนท์, วิทยาการคลังและกฎหมายการคลัง คำสอนชั้นปริญญาโท ภาค 1, (โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์, 2512), หน้า 23 และ 83.

² สุพรรณิ กาญจนันธุ์ศิริ, "บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2507 (อัครสำเนาะ), หน้า 234-6.

การจัดการศึกษาของไทยแต่โบราณ

การจัดการศึกษาของไทยแต่โบราณ หมายถึงการศึกษา ก่อนที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพจะได้เข้าจัตวาเบียบใน พ.ศ. 2414¹ ซึ่งมีพระและราษฎรร่วมมือกันตลอดมา แต่เป็นการศึกษาเฉพาะหมู่คณะหรือเฉพาะคนบางกลุ่มบางพวกเท่านั้น กล่าวโดยทั่วไปแล้วสภาพการศึกษาเป็นดังนี้ คือ

1. การวางจุดมุ่งหมายของการศึกษา ยังไม่เป็นไปในแนวเดียวกันทั้งประเทศ ถ้าเป็นราษฎร โดยทั่วไปแล้วจะมุ่งให้เด็กมีระเบียบวินัยมากกว่าอย่างอื่น เพราะลักษณะของครอบครัวไทยโดยทั่วไปไม่ค่อยกวัดขันระเบียบวินัยทางบ้าน การส่งเด็กไปศึกษาในวัดเพราะคิดว่าถ้าได้อยู่กับพระจะทำให้เป็นผู้มีระเบียบวินัยขึ้นมา² สังเกตได้จากข้อบังคับการเรียนที่ปรากฏในโบราณศึกษา ของพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษณ) และประวัติกะทรวงศึกษาธิการ จะเห็นว่ามีการเคร่งครัดในระเบียบขอรห้ามต่าง ๆ มาก มีฝึกหัดความตั้งใจ กิริยามารยาท การทำโทษ การเคารพ³ สิ่งเหล่านี้บิคามารดาของเด็กมีความพอใจเพราะเห็นมีคุณค่าในชีวิตมาก ส่วนการอ่านออกเขียนได้มีความสำคัญรองลงมา เพราะถ้าไม่ได้รับราชการ ก็ไม่ได้ใช้ประโยชน์ ทั้งไม่มีหนังสือที่จะให้ฝึกอ่านกันภายหลังอย่างแพร่หลาย เมื่อเรียนแล้วไม่นานก็ลืมหมด

¹ อมร รักษาสัตย์, "วิวัฒนาการจตุการบริหารการศึกษา", ชมทางวิชาการ บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา, หน้า 161.

² บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, "การศึกษาแบบขลุ่ยมอลาย" ศูนย์ศึกษา, 18, ฉ.2 (ตุลาคม - ธันวาคม 2515), หน้า 24.

³ กระทรวงศึกษาธิการ, เรื่องเดิม, หน้า 26. และดูพระยาปริยัติธรรมธาดา, โบราณศึกษาและวิธีสอนหนังสือไทย, (กรมศิลปากร, 2502), หน้า 31-3.

สำหรับลูกเจ้านายและขุนนาง การฝึกระเบียบข้อบังคับได้รับการฝึกอบรมดีแล้ว จากทางบ้าน เพราะการรับราชการในสมัยก่อนเคร่งครัดในเรื่องนี้มากด้วยเหตุที่การถูกไล่ออกจากราชการเป็นของง่าย ข้าราชการจึงต้องไม่ให้ผิดพลาดทางระเบียบวินัยและมี ส่วนทำให้บุตรหลานผู้ใกล้ชิดได้เรียนรู้อบรมด้วยโดยธรรมชาติ¹ โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน เขตวังของเจ้านายเป็นแหล่งอบรมวิชามารยาทที่ขึ้นชื่อ ดังเป็นที่ทราบแล้วว่ากิริยามารยาท ชาววังไม่ว่าหญิงชายเป็นที่ขึ้นชอกกันมาแต่โบราณ² ฉะนั้นการศึกษาของบุตรหลานเจ้านาย ขุนนางจึงมุ่งใหญ่หนังสือเป็นสำคัญ และศึกษาศิลปวิทยาเฉพาะอย่างให้เชี่ยวชาญ การศึกษา แต่โบราณจึงไม่มีการวางระเบียบของสถานศึกษาและจุดหมายเป็นแนวเดียวกัน

2. สถานศึกษา มีอยู่ 2 แห่ง คือ วัดกัษวัง วัดเป็นสถานที่เด็กชายทุกคนจะ ได้เข้าศึกษา ไม่จำกัดอายุ ไม่จำกัดศิษย์ ศิษย์วัดหรือนักเรียนจะอยู่นานจนกระทั่งบวช- เณรหรือบวชเป็นพระภิกษุชานแทอิดักไค เมื่อสึกออกมาถือว่าผ่านการศึกษาแล้ว ไคชื่อว่า บัณฑิต สำหรับเจ้านายชั้นสูง สถานศึกษาจะแยกเรียนอยู่หลายแห่ง สมเด็จพระยา- คำรงราชานุภาพทรงเลาว่า ความรู้นั้นจะเรียนในพระบรมมหาราชวังก่อน อายุ 13 ปี จึงเข้าสู่วัด จะบวชเรียนนานเท่าใดก็ได้ แล้วจึงไปศึกษายังสถานศึกษาเฉพาะอย่างซึ่งมีอยู่ ตามบ้านหรือสำนักผู้เชี่ยวชาญ และถ้าเป็นเจ้านายชั้นสูงเช่นพระเจ้าลูกเธอจะได้เปรียบอีก อย่างหนึ่ง คือไคศึกษาที่ท้องพระโรงนั่นเอง เป็นสถานที่ที่ดีที่สุดในวิชารัฐศาสตร์และราช ประเพณี³ แต่ไม่ว่าจะเป็นสถานศึกษาตามสำนักหรือในวัง ก็ยังจัดเป็นแหล่งศึกษาที่อยู่ใน วงแคบ

¹ บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, เรื่องเดิม, หน้าเดิม.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ (พระนคร • โรงพิมพ์สมาคมนักวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2506), หน้า 9.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 9-10.

สำหรับสถานศึกษาในวัด ไม่มีสถานที่เรียนแน่นอน จะเป็นศาลาการเปรียญ หอนิมนต์ ภาคาร ก็ได้ ไม่กำหนดเวลาเรียน มีทั้งเช้า เย็น บางที่ก็ย้ายไปเวลาค่ำสุด แล้วแต่จะกำหนดเองแต่ละวัด

3. หลักสูตรหรือวิชาที่เรียน ยังไม่มีแบบแผนหรือหลักสูตรที่แน่นอนและไม่มีการแบ่งชั้นเรียน วิชาหลักคืออ่านเขียน จริยศึกษา และพุทธประวัติ และมีวิชาบาลีหรือภาษามคธ ซึ่งเป็นภาษาของศาสนาและกฎหมายเป็นวิชาที่ยากและน้อยคนจะเรียนรู้อย่างจริงจัง ๆ ถ้าเรียนแล้วไม่ได้รับราชการในศาลาเวรและโรงศาลเพียง 2 แห่งนี้ ก็เปล่าประโยชน์¹ ส่วนตำราเรียนที่อาจถือว่าเป็นหลักสูตรได้แก่แบบเรียน 5 เล่ม ได้แก่ ประถม ก.กา สิบนทกุมาร ประถมมาลา ประถมจินตคามณี เล่ม 1 ประถมจินตคามณี เล่ม 2² แต่ก็ไม่แน่นอน บางสถานศึกษาอาจแต่งแบบเรียนขึ้นใช้เอง เช่น อักษรนิติ ซึ่งเจ้าอาวาสวัดบรมนิวาสเป็นผู้แต่ง วิชาการต่าง ๆ ที่มีผู้คิดค้นได้ก็มักสูญหายไปแพร่หลายตามสมควร³ แต่ไม่ว่าจะเป็นหนังสือเรื่องใดโดยอมจะตอมมีหลายเล่มหลายส่วน และคัดลอกกันต่อ ๆ มา ย่อมมีผิดพลาดบ้าง เพิ่มเติมบ้าง ตัดต่อเอาเองสุดแต่พอใจ จึงเป็นความบกพร่องสืบสนของแบบเรียน ดังที่ นายชนิต อยู่โพธิ์ ได้ให้ความเห็นว่าหนังสือจินตคามณีเป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัด และหนังสืออื่นก็เช่นเดียวกับจินตคามณีซึ่งมีสภาพดังนี้

¹ พิมาณ แจ่มจรัส (รวบรวม), จดหมายเหตุลาลูแบร์, หน้า 287, และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 151.

² กระทรวงศึกษาธิการ, เรื่องเดิม, หน้า 23.

³ พระศรีวิสุทธิโมลี มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, "พระพุทธศาสนากับการศึกษาในอดีต" เอกสารประชุมทางวิชาการ พระพุทธศาสนากับการศึกษาในประเทศไทย เนื่องในปีการศึกษาระหว่างชาติ พ.ศ. 2513 ณ หอประชุมหอสมุดแห่งชาติ ทาวาสุกีรี ระหว่างวันที่ 24-26 สิงหาคม 2513, (กรมการศาสนา, 2513), หน้า 33.

เมื่อคัดลอกกันสืบ ๆ มาหลายยุคหลายต่อเข้า ก็ยอมวิปลาศคลาดเคลื่อนไป
 ข้าผู้มีสิทธิเป็นเจ้าของสมุดใดก็ตาม ได้รับความเห็นอันใดมาจากไหนใหม่ ก็เขียน
 เพิ่มเติมลงไป ในสมุดนั้น หรือเห็นมีหน้ากระดาษว่างก็คัดเขียนเรื่องบรรจุลง
 ไปโดยที่สุจริตำรายาเกร็ด เมื่อสมุดขาดก็อาจเอาตนตอกกลาง กลางตอกตน
 ปลายตอกตนตามเรื่องของสมุดไทย จึงเป็นเหตุให้ปะปนสับสนกัน เหตุนั้น
 ฉบับที่มีอยู่จึงแตกต่างกันมากบางน้อยบาง อันเป็นธรรมดาของหนังสือที่ใช้เป็น
 แบบเรียน ไม่จำเป็นแต่เฉพาะจินตคณิต ¹

4. วิธีสอน จะมีเจ้าอาวาสเป็นครูใหญ่ พระในวัดเป็นครูรอง การสอนก็ตาม
 แต่ครูจะถนัด ซึ่งเป็นแบบโบราณ คือ "วางตะลุยกไปยังคำสุดท้ายใครเรียนอะไรไปถึงไหน จำ
 ไคแล้วอ่านตอไป เขียนตอไป เล่าท่องไปอย่าหยุดเสียงหยุดมือ" ² และถ้าจะให้ไคผลดี
 ต้องคุตองเมียนควยเพื่อให้จำ พระศรีสุนทรโวหาร (ภู่) ไคบรรยายไว้ในกาพย์พระไชย-
 สूरียาวา

ระวังตัวกลัวครุหนุเอย	ไม่เรียวเจียวเหวย
กูเคยเข็ดหลาบชวาบเขี้ยว	
หันหวดปวกแสบแปลบเดี้ยว	หยิกซ้ำซ้ำเขี้ยว
อย่าเทียวเลนหลงจงจำ	

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งโรงเรียนขึ้นในพระบรมมหา-
 ราชวัง พ.ศ. 2414 ทรงให้เล็กรวิธิการเซนแบบเกานี้ ไคทรงออกประกาศว่า ครูที่สอน
 ในโรงเรียนที่พระองค์ทรงตั้งขึ้นนั้นให้สอนโดยอาการเรียบรอย ไม่ให้คาตีหยามคาย ³

¹ กรมศิลปากร (รวบรวม) จินตคณิต เล่ม 1-2, หน้า 145.

² กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 14

³ เอกสารเรื่องจัดการศึกษา... ประกาศเรื่องโรงเรียน (ในพระบรมมหา-
 ราชวัง) หน้า 2, คัดจากราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1, จ.ศ. 1236 หน้า 257.

* เมื่อสอนจบแล้วไม่มีการประเมินผลหรือสอบไล่ความรู้ว่ารู้อะไรแค่ไหน สอนไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะออกไปจากวัด

การศึกษาแบบโบราณนี้ได้เคยมีการปรับปรุงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นเพราะทรงใฝ่พระทัยที่จะรักษาบำรุงพระศาสนาและวัฒนธรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีเดิม พระองค์จึงทรงสถาปนาโรงเรียนพระปริยัติธรรมขึ้นในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และใน พ.ศ. 2379 ทรงมีพระบรมราชโองการให้จารึกความรู้ทั้งภาษาศาสตร์ วิชาศัพท์ บนหินอ่อน ประดับบนกำแพงและรอบวิหาร รอบเส้าในวัดพระเชตุพนเจ้าอาวาสบางองค์แต่งตั้งตำราเพื่อเป็นวิทยาทาน แต่การรวบรวมหรือปรับปรุงในครั้งนั้น การศึกษาก็ยังเป็นไปในแนวโบราณเช่นเดิม¹ เพราะเป็นเพียงแค่วรรวบรวมวิชาหรือแบบเรียนตำราเรียนไว้ให้มากที่สุด เพื่อผู้ใคร่เรียนใคร่รู้เท่านั้น ยังไม่ได้เข้าควบคุมหรือปรับปรุงการศึกษาในคานาคเลย

ดังนั้น ถ้าพูดถึงสภาพการศึกษาโดยทั่วไปแล้ว ความสำคัญทางวิชาการทั่วไปก็พร่องมาก สังฆราชปาเลอกัวซ์กล่าวเปรียบเทียบไว้ว่า เด็ก 100 คน ศึกษาอยู่ในวัดมาเป็นเวลานาน ถึง 8-10 ปี มีเพียง 20 คนเท่านั้นที่อ่านหนังสือออก และใน 20 คนก็มีเพียง 10 คนเท่านั้นที่สามารถเขียนหนังสือได้² หรือจากการประเมินผลของพระยาอนุমানราชชน ก็กล่าวว่าการศึกษาของเด็กไทยเป็นเพียงอ่านออกเขียนได้อย่างงู ๆ ปลา ๆ เท่านั้น ใ้ช้การอะไรในเรื่องหนังสือไม่ได้ ทั้งนี้เพราะพระสงฆ์เองก็เชื่อว่าจะมีความรู้

¹ เตช บุนนาค "ประมวลเหตุการณ์สำคัญที่มีอิทธิพลต่อการจัดการศึกษาของไทยระหว่าง พ.ศ. 2367 ถึง พ.ศ. 2459" เรื่องเดิม, หน้า 8.

² ปาเลอกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, สันต ท. โกมลบุตร (แปล) (สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506), หน้า 30.

ไปหมดทุกองค์ คงมีที่รู้หนังสือเพียงบางองค์เท่านั้น¹ โดยเฉพาะในชนบทจะหาพระที่มีความรู้พอสอนไต่ยาก แม่แต่พระธรรมวินัยก็ยังต้องรอรพระสงฆ์ที่ไปจากเมืองหลวงแล้วบอกเล่าอธิบายกันต่อ ๆ ไป เมื่อครูมีคุณภาพไม่สูงจะหวังให้การศึกษาที่มีคุณภาพก็ยาก² การมีศิษย์หรือนักเรียนก็เป็นการได้ประโยชน์จากวิชาสอยศิษย์มากกว่า และสอนตามอัธยาศัยมาก บางนอยบางไม่มีระเบียบแบบแผน ไม่เป็นประโยชน์ที่จะสั่งสอนวิชาความรู้ราษฎรให้ดีขึ้น³ จากสภาพของการศึกษาที่เป็นเช่นนี้มีส่วนทำให้ไม่สะดวกในการปกครองด้วย ดังจะเห็นว่า เมื่อ พ.ศ. 2401 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงออกหนังสือราชกิจจาแนกษา ก็ทรงเป็นห่วงว่าออกประกาศไปแล้วคงไม่ใคร่ผลเพราะ

ผู้ที่จะอ่านกฎหมายของตรานั้นน้อยตัว ถึงจะอ่านได้ก็ไม่เข้าใจเพราะราษฎรเมืองไทยผู้รู้หนังสือนั้นน้อยกว่าที่ใคร คนไพร่ในประเทศบ้านนอก หนังสือก็อ่านไม่ออก ดวงตราของขนนางในตำแหน่งซึ่งจะบังคับราชการ เรื่องไรจะเป็นอย่างไรก็ไม่รู้จัก รู้สึกแคววเห็นดวงตราที่พิมพ์ด้วยชาดเสนแดง ๆ แล้วก็กลัวผู้ถืออมวาระไรก็เชื่อ⁴

แต่ถึงแม้คุณภาพของการสอนของพระภิกษุยังไม่ถึงระดับที่น่าพึงพอใจ ก็ยังดีกว่าไม่มีการสอนเสียเลย

¹ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุนานราชชน), ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน, หน้า 145 และ 148.

² พระศรีวิสุทธิโมลี, เรื่องเดิม, หน้าเดิม.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประวัติสังเขปแห่งการจัดการศึกษาปัจจุบัน, หน้า 14.

⁴ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401-2404 (ครุสภา 2504), หน้า 2.

ดังนั้น เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นสมัยที่ต้องเร่งรัดพัฒนาบ้านเมืองอย่างรวดเร็ว บรรดาบุตรหลานชนนางต่างถวายตัวเข้ารับราชการเป็นอันมาก แต่ก็ยังไม่สมพระราชหฤทัย เพราะล้วนแต่ยังไม่รู้อะไรทั้งปวงที่ถูกต้อง ๆ เขียนหนังสือก็ยังไม่ถูกแบบ¹ สภาพการศึกษาที่กล่าวนี้ พุคินแห่งของ เด็กชายชาวไทยเท่านั้น และเป็นเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้นที่ได้ศึกษาเล่าเรียน สำหรับเด็กหญิงแทบจะไม่ต้องกล่าวถึงเลย เพราะจารีตประเพณีโบราณก็กีดกันการศึกษาของเด็กหญิงอยู่แล้ว ประกอบกับข้อห้ามทางพุทธศาสนาก็กีดกันสตรีเพศที่จะเข้าไปยุ่งเกี่ยวในวัด และเมื่อสตรีเพศมีประมาณครึ่งหนึ่งของประเทศ คนในชาติจำนวนมากกว่าครึ่งจึงไม่รู้อะไรทั้งปวง หรือที่รู้จักเป็นแบบกระต๊อกระแทนเช่นนั้น จึงเป็นภาระหนักสำหรับการใช้กฎหมายเพื่อการเมืองภายในประเทศ หรือการปกครองประเทศให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ประจวบกับภาวะที่ต้องปรับปรุงประเทศในทุก ๆ ด้าน จำเป็นต้องมีผู้ช่วยในกิจการงานเมืองมากกว่าเดิม ต้องเร่งรัดจัดการศึกษาใหม่ระเบียบแบบแผนเพื่อประสิทธิภาพทางการศึกษา ในกรณีนี้จึงจำเป็นต้องขยายขอบเขตของวงการศึกษาออกจากวัดเสียบ้าง ดังนั้น เราจะเห็นว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ พ.ศ. 2414 เป็นต้นมา จึงเป็นยุคแห่งการเริ่มจัดการศึกษาเป็นแบบสากลทันที นอกจากสภาพการศึกษาที่ขาดระเบียบและคุณภาพทางวิชาการที่ทำให้รัฐต้องเข้ารับภาระจัดการศึกษาโดยเต็มที่เช่นนั้น ยังเป็นไปเพราะมีสาเหตุสำคัญที่มากกระทบอีก 3 ประการ คือ

อิทธิพลจากคณะมิชชันนารี

การติดต่อกันระหว่างไทยกับประเทศทางตะวันตก ไค่หยุกซังกไปคราว ในระยะที่สถานการณ์ทางการเมืองของไทยระส่ำระสายครั้งใหญ่ ก่อนสิ้นสมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ คือ พ.ศ. 2329 ถือว่าเป็นปีที่ชาวตะวันตกเริ่มมาติดต่อกับไทยอีก ในครั้งนั้น องตนวีเสน

¹ เอกสารจัดการศึกษา. ประกาศเรื่องโรงเรียน, หน้าเดิม.

คือชาวตะวันตกคนแรก เป็นผู้เชิญอักษรสาส์นของอุปราชโปรตุเกส ผู้ครองเมืองมาเก๊ามายังไทย¹ หลังจากนั้นก็มีชาวตะวันตกชาติอื่น ๆ เดินทางเข้ามาติดต่อกับไทยอยู่เสมอมา จุดประสงค์ที่สำคัญก็คือ เพื่อติดต่อกาชาขายและเผยแพร่คริสต์ศาสนา ชาวต่างประเทศส่วนใหญ่ที่พำนักอยู่ในเมืองไทยได้แก่ บรรดามิชชันนารีและบาทหลวงทั้งนิกายแคทอลิกและโปรเตสแตนต์ พ.ศ. 2371 เป็นปีแรกที่มิชชันนารีได้มาดำเนินงานในประเทศไทย ได้แก่ Jacob Tomlin ชาวอังกฤษ และ Carl Gutzlaff ชาวเยอรมัน หลังจากนั้น พ.ศ. 2378 มิชชันนารีชาวอเมริกัน คือ D.B. Bradley และคณะก็เดินทางเข้ามา² แต่ผลของการเข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนากลับเป็นประโยชน์สำหรับไทยหลายประการ เพราะมิชชันนารีเหล่านั้นได้นำความรู้วิทยาการสมัยใหม่ทางตะวันตกมาเผยแพร่ และคนไทยเริ่มเรียนรู้ว่าประเทศตะวันตกมีความเจริญก้าวหน้ามาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว

ถึงแม้ว่าเราจะยอมรับในความเจริญของชาติตะวันตกมาตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เราก็มองไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงประเทศให้เป็นไปตามแบบตะวันตก เพราะในขณะนั้นการกระทบกระเทือนจากลัทธิจักรวรรดินิยม ยังไม่ให้เห็นเด่นชัด อย่างไรก็ตามมีผู้ถือว่าประเทศไทยได้ละทิ้งนโยบายโดดเดี่ยวแบบเก่า นับตั้งแต่ประเทศไทยได้ทำสนธิสัญญาเบอร์นี ใน พ.ศ. 2369 เป็นต้นมา³ และหลังจากนั้นเมื่อ

¹ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 62, เรื่องทูตฝรั่งเศสยกกรุงรัตนโกสินทร์ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาสุรพิกิจปริธา (ชื่น โชติกเสถียร) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2447 (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2447), หน้า 2.

² Rong Syamanand, A History of Thailand, (2nd ed.) (Chulalongkorn University; Thai Watana Panich Co.Ltd. 1973), p.115.

³ ทรงศรี อัจจอรณ, การแก้ไขสนธิสัญญาว่าด้วยสิทธิสภาพนอกอาณาเขตกับประเทศมหาอำนาจ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2506), หน้า 34.

ชาวตะวันตกเริ่มทยอยเข้ามาในประเทศไทยมากขึ้น ก็ได้มีกลุ่มบุคคลที่เริ่มมองเห็นความสำคัญของการศึกษาแบบใหม่แล้ว และเห็นว่าเราควรปรับตัวให้เข้ากับเหตุการณ์ จะเป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศ โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังทรงเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎ และทรงผนวชเป็นพระภิกษุในขณะนั้น และบุคคลรวมสมัยที่ร่วมความคิดกับท่านในครั้งนั้นได้แก่ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อครั้งยังเป็นหลวงนายสิทธิ์ เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) ¹ พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต บุนนาค) ² จมื่นราชามาตย์ (ชำ บุนนาค) ³ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีความคิดเห็นว่า ควรจะยอมรับเอาอิทธิพลความเจริญของวิทยาการต่างประเทศเหล่านั้นมาปรับปรุงตนเอง และจำเป็นต้องศึกษาถึงความละเอียดอ่อนของความคิดวิทยาการนั้นด้วย ⁴ ในสมัยที่พระองค์ทรงเป็นพระภิกษุ จึงได้ทรงติดต่อกับหมอสอนศาสนาทั้งนิกายแคทอลิก และโปรเตสแตนท์ เช่น บาทหลวง ปาลเลโกซ์ (Pallegoix) ศาสนาจารย์คาสเวล (J. Caswell) ศาสนาจารย์ ดี บี บรัคเลย์ (D.B. Bradley) ศาสนาจารย์เฮาส์ (S.R. House) ทรงได้ศึกษาภาษาอังกฤษและวิชาการสมัยใหม่จากท่านเหล่านั้น ทรงเห็นว่า ญูแจสำคัญที่จะนำไปสู่ความคิด ความลับของการมีอำนาจของประเทศตะวันตก

1 ต่อมาคือ สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์

2 ต่อมาคือ สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ

3 ต่อมาคือ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี

4 เอ.บี. กริสโวลด์, "พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล (แปล) หนังสือที่ระลึกถึงรอบ 100 ปี แห่งวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และวันเสวยราชย์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทาน วันที่ 1 ตุลาคม พุทธศักราช 2511 (โรงพิมพ์พระจันทร์ 2511), หน้า 1-3.

เมื่อเรียนรูภาษาแล้วก็จะนำไปสู่วิชาการอื่นด้วย¹ และประเทศไทยในระบายนั้นก็นับว่าโชค
 คดีที่บรรดามิชชันนารีไม่มีพฤติการณ์อันใดที่จะแสดงว่าทำงานเพื่อหวังผลทางการเมือง ดังนั้น
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงสนับสนุนและทรงมีไมตรีจิตต่อมิชชันนารีเหลา
 น้อย่างเต็มที่ ในรัชสมัยของพระองค์จึงทรงพระราชทานเสรีภาพในการนับถือศาสนาและออก
 หนุนคณะสอนศาสนาเป็นอย่างดี จึงกล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 เป็นพลังสำคัญที่ทำให้คณะมิชชันนารีพอใจในการนำวิทยาการเข้ามาเผยแพร่ในประเทศไทย
 ด้วย คณะมิชชันนารีต่างมีบทบาทสำคัญทั้งในด้านกาแพทย์ การศึกษา วิทยาศาสตร์ทั่วไป
 และโดยเฉพาะด้านการศึกษา ก็ได้มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงในการจัดการศึกษาของไทย
 ให้เป็นแบบสากลต่อมาด้วย

คณะมิชชันนารีพวกแรกที่ได้เริ่มหาวิธีการจัดการศึกษาเบื้องต้นแก่ชาวไทย คือคณะ
 มิชชันนารีอเมริกัน ซึ่งใน พ.ศ. 2391 คณะมิชชันนารีอเมริกันได้มีการปรึกษาหารือเกี่ยวกับ
 กับโครงการอบรมสั่งสอนเด็กไทย และใน พ.ศ. 2395 ก็ได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นเป็นแห่ง
 แรกที่บริเวณวัดอรุณราชวราราม² นับเป็นจุดเริ่มต้นของระบบการศึกษานอกวัด นอกจาก
 มิชชันนารีอเมริกันแล้ว บาทหลวงแคซอลิก โบสถ์อัสสัมชัญในกรุงเทพฯ ก็ได้คิดหาทางให้
 การศึกษาแก่เด็กในละแวกโบสถ์นั้นเช่นกัน ได้เริ่มตั้งโรงเรียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2420 หรือ

¹ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, (พระนคร : สำนักพิมพ์
 คลังพิทยา, 2505), หน้า 356.

² สุพรรณิ กาญจนันธุติ, เรื่องเดิม, หน้า 101. โรงเรียนของมิชชันนารีนี้
 ต่อมา พ.ศ. 2400 ย้ายไปตั้งที่สำเหร่ และ พ.ศ. 2431 ก็ได้ตั้งเป็นโรงเรียนมัธยม-
 คริสเตียน พ.ศ. 2446 เปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนกรุงเทพคริสเตียนไฮสกูล และ
 พ.ศ. 2458 เปลี่ยนเป็นกรุงเทพคริสเตียนวิทยาลัย.

เป็นที่รู้จักกันต่อมาว่า คือโรงเรียนอัสสัมชัญ¹

วิธีการจัดการศึกษาที่คณะบาทหลวงและมิชชันนารีนำมาสอนแก่เด็กไทยในตอนนั้นยังไม่สัมฤทธิ์ผล เพราะชาวไทยยังมีความผูกพันลึกซึ้งอยู่กับพุทธศาสนา แต่วิธีการจัดการศึกษานี้เป็นที่สนใจแก่บรรดาเจ้านายและขุนนาง ในสมัยนั้นเป็นอย่างมาก ดังปรากฏว่าบุคคลสำคัญที่เป็นเจ้านายและขุนนางก็สนับสนุนและส่งบุตรหลานมารับการศึกษาแนวใหม่ ๆ นี้ แม้แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงอุดหนุนการเล่าเรียนแบบใหม่นี้ด้วย² ดังปรากฏว่าทรงสนพระทัยที่จะให้ภรรยาของมิชชันนารีอเมริกันเข้าไปสอนภาษาอังกฤษแก่สตรีชาววัง และยังทรงจัดให้อนุชนกลุ่มหนึ่ง ซึ่งจะมีความสำคัญอย่างมากต่อประเทศไทย ใ้รับการอบรมศึกษาวิชาการตามแบบสากลด้วย บรรดาอนุชนกลุ่มนี้ได้แก่บรรดาพระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกเธอทั้งปวง ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนขึ้นในพระบรมมหาราชวังขึ้น นอกจากจะให้ทรงศึกษากับบรรดาภรรยามิชชันนารีแล้ว บางครั้งก็ทรงจ้างครูฝรั่งมาสอน เช่น นางแอนนา เลียวโนเวนส์ นายฟรานซิส จอร์จ แพตเตอร์สัน³ โดยเฉพาะเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ องค์รัชทายาท ก็ทรงได้รับการศึกษาจากครูฝรั่งเหล่านี้มากพอสมควร ผู้ที่ได้รับความรู้ทางวิชาการสมัยใหม่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็คือผู้ที่ได้ติดต่อกับมิชชันนารีทั้งนั้น และภาษาอังกฤษก็เป็นที่นิยมมาก จนกระทั่งกล่าวกันว่า ผู้ที่ศึกษาอังกฤษมักจะได้มียศตำแหน่งหน้าที่การงานสูง⁴

พระยาอนันตราชชน, "บาทหลวง เอฟ เอมีล กอลมเบต", ประวัติครู, (โรงพิมพ์คุรุสภา, 2503), หน้า 22-23.

² เสถียร คุปโสภณ, ประวัติการโรงเรียนราษฎร์ และทำเนียบโรงเรียนราษฎร์, สารคดีการศึกษา สมาคมครูโรงเรียนราษฎร์ (โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์, 2505), หน้า 39.

³ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า 442.

⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, (โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2513), หน้า 292.

การที่บรรดาพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับการศึกษาในระบบใหม่นี้ เราจะเห็นว่ากลุ่มบุคคลเหล่านี้ได้เป็นกำลังสำคัญในการปรับปรุงบ้านเมืองแบบใหม่ในอนาคตทั้งสิ้น และจากการได้รับการศึกษาแบบสากลอันเป็นคุณประโยชน์อย่างกว้างขวาง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงตั้งพระทัยว่า บรรดาฝูงชนรุ่นใหม่ทั้งพระราชวงศ์และบุตรขุนนาง ควรจะได้รับการศึกษาอย่างดีด้วย จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนราชกุมารขึ้นเป็นโรงเรียนตัวอย่างในพระบรมมหาราชวัง ใน พ.ศ. 2414 เป็นโรงเรียนสำหรับพระราชวงศ์และบุตรขุนนางชั้นผู้ใหญ่ในขณะนั้น กับทั้งทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระอนุชาซึ่งยังทรงเยาว์อยู่ได้เข้าโรงเรียนนี้ด้วย¹ ต่อมาก็โปรดให้ตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษควบคู่ไปด้วย และได้ทรงออกหมายประกาศชักชวนให้ส่งบุตรหลานมารับการศึกษาในโรงเรียนที่โปรดให้ตั้งขึ้นนั้น² โรงเรียนตัวอย่างนี้จะเป็นแบบอย่างในการจัดโรงเรียนหลวงให้แกราษฎรต่อมา

กล่าวได้ว่า บาทหลวงและคณะมิชชันนารีได้มีส่วนช่วยเหลือในด้านการศึกษาแบบใหม่แก่ไทย ทั้งเป็นตัวอย่างในการจัดตั้งโรงเรียนหลวงต่อมาด้วย เพราะวิธีการสอนของมิชชันนารี ทำให้รัฐบาลไทยเริ่มตระหนักถึงคุณค่าการพัฒนาการศึกษาเป็นแนวสากล เราจะเห็นได้ว่า เมื่อสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงเริ่มจัดการศึกษาในวัง คือตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษนั้น มิชชันนารีก็มาร่วมมือด้วย โดยเฉพาะศาสนาจารย์ เอส จี แมคฟาร์แลนด์ เป็นผู้นำระบบการศึกษาแบบตะวันตกมาทดลองใช้ในโรงเรียนนี้ ตัวท่านเองก็เป็นอาจารย์ใหญ่ด้วย กับทั้งตลอดระยะเวลาที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมธรรมการ ศาสนาจารย์ แมคฟาร์แลนด์ ก็เป็นผู้หนึ่งที่ช่วยเหลือ

¹ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เรื่องเดิม, หน้า 457.

² คู่มือการจัดการศึกษา หน้า 2 "ประกาศเรื่องโรงเรียน" คัดจากราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1, จศ. 1236, หน้า 257.

ในคานแปลและแต่งตำรา ซึ่งถือเป็นการช่วยวางรากฐานทางคานวิชาการของการศึกษาแบบสากลแก่ไทยด้วย

อิทธิพลทางการ เมืองจากภายนอกประเทศ

ถึงแม้ประเทศไทยจะพยายามรักษาสัมพันธไมตรีกับประเทศตะวันตกอย่างดีเพียงใด แต่ตามธรรมชาติของการติดต่อเกี่ยวของซึ่งกันและกัน ก็ย่อมมีความไม่พอใจของทั้งสองฝ่ายเกิดขึ้นได้ และไทยก็พยายามย้่ววิธีกรหลีกเลี่ยงการกระทบกระทั่งที่อาจจะเกิดความรุนแรงนี้ทุกครั้งที่ได้ติดต่อกับชาวตะวันตก เราจะเห็นได้ว่า จอห์น ครอบฟอร์ด¹ ได้ตระหนักถึงความคิดของไทย ดังปรากฏในจดหมายของเขาที่มีไปถึงผู้รักษาเมืองสิงคโปร์ว่า ประเทศไทยพยายามอย่างยิ่งที่จะหลีกเลี่ยงการกระทบกระทั่งเพื่อสัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับอังกฤษอย่างเห็นได้ชัด²

สาเหตุของความหวาดระแวงของไทย เกิดขึ้นเพราะในระยะต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 หรือปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ลัทธิจักรวรรดินิยมกำลังแผ่ขยายมายังประเทศต่าง ๆ ในทวีปเอเชีย ประเทศต่าง ๆ เช่น จีน พม่า ญี่ปุ่น กำลังประสบอันตรายจากลัทธินี้อย่างรุนแรง ประเทศไทยก็เริ่มไม่ไว้ใจชาวตะวันตก ความระแวงนี้ทำให้โยบายทางการเมืองการต่างประเทศของไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเป็นไปในรูปหยุดอยู่กับที่ จะยอมเปิดโอกาสเจรจาก็คือเมื่อมีความจำเป็นจริง ๆ และเห็นว่าจะทำให้

¹ จอห์น ครอบฟอร์ด, เขามาติดต่อกับไทยใน พ.ศ. 2365.

² สวัสดิ์ สุวรรณสถิตย์, (แปล) เอกสารของเฮนรีเบอร์นี เล่ม 1, (กรมศิลปากร) 2514), หน้า 1, จดหมายจอห์น ครอบฟอร์ด ถึง เรสซิเดนต์ ณ สิงคโปร์ ลงวันที่ 1 ตุลาคม ค.ศ. 1825.

เกิดสันติสุขและเพื่อเอกราชของประเทศเท่านั้น¹ จะเห็นว่าสนธิสัญญาเบอร์นี² และสนธิสัญญาเบาริง³ คือสิ่งที่แสดงว่าไทยมีไมตรีจิตและผ่อนปรนต่อชาวต่างประเทศเป็นอย่างมาก แต่ถึงกระนั้น ประเทศไทยก็ยังไม่ไคร่คัพพไปจากลัทธิจักรวรรดินิยม และเมื่อประเทศเพื่อนบ้านโดยรอบของไทยตกอยู่ใต้อิทธิพลของประเทศอังกฤษและฝรั่งเศสแล้ว จุดอ่อนของประเทศไทยก็คือ ยังไม่มีระบบการปกครองและสอดส่องรักษาอาณาเขตของตนให้มีประสิทธิภาพได้ ความล่าช้าดังกล่าวนี้ทำให้ประเทศอังกฤษและฝรั่งเศสซึ่งมีอิทธิพลไกลชิดกับไทยได้ใช้เป็นเครื่องมือขยายดินแดน ซึ่งเป็นอาณานิคมของตนเข้ามาในเขตของประเทศไทยทุกที่ โดยเฉพาะการก้าวร้าวของฝรั่งเศสต่อไทย เป็นไปอย่างรุนแรง และ

¹ Walter F. Vella, Siam Under Rama III (1824-57), New York 1957, p. 139.

² ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2369 ลอร์ด แอมเฮิร์สต์ (Lord Amhurst) ส่งรอยเอกเฮนรี เบอร์นี มาทำสนธิสัญญาไมตรีและค้าขายกับไทย สนธิสัญญาเบอร์นี นับเป็นสนธิสัญญาระดับแรกที่มิขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์

³ สนธิสัญญาเบาริง เป็นการทำสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างประเทศไทยกับประเทศอังกฤษ ใน พ.ศ. 2398 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สนธิสัญญาระดับนี้ถือเป็นแบบฉบับของสนธิสัญญาระหว่างไทยกับประเทศต่าง ๆ ในยุโรปเกือบทั้งหมด ยังผลให้ประเทศไทยเปิดสัมพันธ์กับประเทศตะวันตก และรับอารยธรรมต่างประเทศอย่างกว้างขวาง ขณะเดียวกัน สันติสภาพนอกอาณาเขตหรือการเสียอธิปไตยทางการศาล ซึ่งปรากฏอยู่ในสนธิสัญญา ก็เป็นภาวะที่ขมและบีบบังคับให้ไทยแสวงหาทางออกทุกวิถีทางที่จะแก้ไขสนธิสัญญาระดับนี้ต่อมา

ทำให้ไทยต้องเสียสิทธิในดินแดนไปหลายแห่ง¹ ส่วนการก้าวร้าวของอังกฤษเป็นการรุก
 เจียบ แม้ไม่ถึงขั้นสูญเสียดินแดน แต่การเสียอธิปไตยในการศาลสมัยต่อมาเป็นเรื่องยุ่ง
 ยาก เพราะชาวต่างประเทศที่เข้ามาอยู่และเกี่ยวข้องกับไทยเพิ่มขึ้นทุกที ไทยจะทำกิจ
 การโดยอมไม่สะดวก ดังที่มีผู้ให้ความเห็นว่า แมสยามจะดำรงความเป็นเอกราชตลอดมา
 แต่ถึงกระนั้นอิสรภาพในทางปฏิบัติก็ยังคงถูกจำกัดอยู่ภายในขอบเขตของสนธิสัญญาต่าง ๆ ซึ่ง
 สยามได้ทำไว้กับมหาอำนาจ ตั้งแต่ พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา²

จากสถานการณ์ที่ล่อแหลมจากการที่สองชาติเข้าคุมเชิงผลประโยชน์ซึ่งกันและกันใน
 ไทยนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงห่วงใยมาก พระบรมราโชวาทของ
 พระองค์ที่จะทรงแก้ไขอันตรายของบ้านเมือง จึงต้องเริ่มมาจากการปรับปรุงภายในเสียก่อน
 พระราชหัตถเลขาที่มีไปถึงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น
 ดำรงราชานุภาพ) มีข้อความตอนหนึ่งว่า

¹ กรณีพิพาทดินแดนระหว่างไทยกับฝรั่งเศส เริ่มใน พ.ศ. 2436 โดยฝรั่งเศส
 กล่าวหาว่าไทยล่วงล้ำเข้าไปในเขตซึ่งอยู่ในการปกครองของฝรั่งเศส และทำร้ายคนของ
 ฝรั่งเศส ทำให้ฝรั่งเศสนำเรือรบมาปิดอ่าวไทย และรัฐบาลไทยยอมปฏิบัติตามขอเรียกร้อง
 ของฝรั่งเศสทุกประการ เช่น สิทธิฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ฝรั่งเศสได้ยึดจันทบุรีเพื่อเป็นข้อประกัน
 ว่าไทยจะปฏิบัติตามข้อสัญญาอย่างแท้จริง แม้กระนั้นฝรั่งเศสก็ยังไม่พอใจ โดยกำลังไป
 ยึดจังหวัดตราดกับเกาะต่างหลายเกาะไปแหลมลงลงไป (มีเกาะช้าง เป็นต้น) จนถึงเกาะกง
 ไทยจำเป็นต้องแลกเปลี่ยนอิสรภาพของดินแดนเหล่านั้นด้วยวิธียกพระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณีให้
 ฝรั่งเศส อีกด้วย

² Sir Josiah Crosby, Siam : the Cross Roads (London : Hollis
 & Carter Ltd., 1945), p. 39. และดู เอกวิทย์ ณ ถลาง "บทเรียนจากการจัด
 การศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา", เรื่องเดิม, หน้า 366.

เขตแดนเราแตกอนยอมติดต่อกันอยู่กับประเทศซึ่งมีธรรมเนียมบ้านเมืองและมีกำลังคล้ายคลึงกันโดยรอบ แต่บัดนี้ฝ่ายตะวันตกโอบขึ้นไปเหนือ เมืองเหล่านั้น ตกเป็นของอังกฤษ ข้างฝ่ายตะวันออกโอบขึ้นไปเหนือตกเป็นของฝรั่งเศส เมื่อเราตั้งอยู่ท่ามกลางประเทศซึ่งมีการปกครองอย่างกวัดข้นและมีกำลังมากกว่าเราของเคิมโคยรอบ ย่อมมีการที่เกี่ยวข้องในปลายเขตแดนอยู่เสมอ ไม่เป็นต่างคนต่างอยู่ได้เหมือนอย่างแตกอน การซึ่งจะรักษามิให้มอันตรายทั้งภายในภายนอก มีอยู่ 3 ประการ คือ พுகจากกันไนทางไมตรีอย่างหนึ่ง มีกำลังพอที่จะรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองอย่างหนึ่ง การปกครองให้เสมอกันอย่างหนึ่ง ¹

ความคับขันดังกล่าวจึงทำให้ไทยต้องหาทางอยู่รอดให้ไคผล วิธีถอนปรนทางการทูตดังที่เคยใช้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ไม่ใช่ทางออกที่ดีที่สุดเสียแล้ว แต่จำเป็นต้องหาวิธีการต่อรองกับประเทศตะวันตกด้วยการปรับปรุงประเทศไทยให้เจริญเยี่ยงประเทศตะวันตกทั้งหลาย ต้องวางรากฐานพัฒนาสังคมอย่างแท้จริง ² การที่ประเทศไทยต้องปรับปรุงเข้าหาระดับความเจริญมั่นคงที่ใกล้เคียงกับอารยประเทศตะวันตกเพื่อให้ประเทศนั้น ๆ ยอมรับและปฏิบัติต่อไทยอย่างสมาชิกในชมรมนานาชาติ ขอบกพรองต่าง ๆ ของสังคม

¹ สำเนาพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ 143/454 ลงวันที่ 18 มกราคม ร.ศ. 114 ถึงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เนื่องในโอกาสวันเปิดประชุมประจำปีของชาหลวงเทศาภิบาลครั้งแรก อนุสรณ์เนื่องในงานฉลองวันทีระลึกกระทรวงมหาดไทยครบรอบ 60 ปีบริบูรณ์ 2435-2495, หน้า 146

² เกษม ศิริสัมพันธ์ นีออน สนิทวงศ์ "แนวพระราชดำริทางการเมืองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" สังคมศาสตร์ปริทัศน์, 5, ฉ.3 (ธันวาคม 2510 - กุมภาพันธ์ 2511), หน้า 260-61.

และการบริหารแบบเดิมควรได้รับการปรับปรุงแก้ไขให้เผชิญหน้ากับฝ่ายตะวันตกได้ และสิ่ง
หนึ่งที่เหมาะสมปรับปรุงก็คือการศึกษาของชาติควย

ความต้องการคนเข้ารับราชการ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงปรับปรุงขยายงานในส่วน
ราชการต่าง ๆ มากขึ้น ราชการก็ยิ่งทวีความละเอียดซับซ้อนขึ้น ถึงกับทรงมีพระราชดำรัส
ว่า "เมื่อจะเทียบกับการแต่ก่อนกับเดี๋ยวนี้แล้ว พระเจ้าแผ่นดินเคยทรงรับฎีกากับบำนาญที่
เล็กน้อย ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เกิดหนังสือมากขึ้น แต่
ยังไม่ถึงทุกวันนี้ หนังสือที่รับอยู่เดี๋ยวนี้นับด้วยพันเป็นอันมาก..."¹ แต่ข้าราชการ
ที่ทำงานในเวลานั้นไม่สามารถปรับตัวกับงานที่เพิ่มขึ้นจนทำให้ทรงเปรียบเทียบไว้ว่าเป็นพวกลา
สมัย หรือพวกทำงานไม่ไหวแล้ว² แต่ละหน่วยราชการต่างพบปัญหาคือขาดผู้มีความรู้ความ
สามารถเหมาะสมกับงานหรือผู้ฝึกมาเพื่อทำหน้าที่โดยเฉพาะเป็นจำนวนมาก ความจำเป็นใน
ด้านนี้ถือเป็นอันคับหนึ่ง แม้แต่การทหาร องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ยังทรงเห็นว่า
ไม่รับควนเท่ากับหาคนเข้ารับราชการ จะเห็นได้จาก พ.ศ. 2428 เมื่อนักเรียนโรงเรียน
พระตำหนักสวนกุหลาบรุ่นแรกสอบไล่จบหลักสูตร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้เสด็จไปพระราชทานรางวัล และมีพระราชดำรัสว่า เรื่องการทหารเป็นเรื่องสำคัญเพื่อ
ที่จะได้ป้องกันรักษาบ้านเมือง "แต่มีไชจะต้องการแต่ทหาร เดียวนี้ต้องการหาคนที่ไชราช-
การพลเรือนให้เป็นผู้มีความรู้และเป็นผู้มีปัญญาไชการได้จริงนั้นเป็นการรอน อยาคนที่จะได้
โดยเร็วมาก..."³

¹ เอกสารเรื่องจัดการศึกษา..., "การไลหนังสือเรียนที่โรงเรียนพระตำหนัก-
เคิมสวนกุหลาบ" หน้า 18, คัดจากราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1, จ.ศ. 1246, หน้า 128

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบ
บังคมทูล... (เล่ม 2) หน้า 195. พระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ
ลงวันที่ 8 กรกฎาคม ร.ศ. 118

³ เอกสารเรื่องจัดการศึกษา "การไลหนังสือนักเรียนที่โรงเรียนพระตำหนักเคิม
สวนกุหลาบ", หน้า 20 คัดจากราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1, จ.ศ. 1246, หน้า 128.

สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุกาฬ ซึ่งในระยะนั้นดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นดำรง-
ราชานุกาฬ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ก็ทรงมีความเป็นห่วงในเรื่องบุคคลไม่พอรับ
ราชการ และเห็นว่าไม่สามารถแก้ปัญหาเรื่องนี้ได้ ก็จัดการงานต่าง ๆ ที่ใดเริ่มมอดุสสำห
วางรากฐานกับไว้ คงจะต้องเลิกหรือสลายลง ในเรื่องนี้ก็ทรงมีลายพระหัตถ์ไปถึงพระยา-
วิสุทธิสุริยศักดิ์ (เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี) ที่ประเทศอังกฤษว่า

คิดถึงการบ้านเมืองในภายหน้า เห็นความซัดของสำคัญมีอยู่ด้วย เรื่องตัวคน
ไม่มีพอราชการ ความซัดของข้อนี้ยิ่งคิดไปยิ่งเห็นเป็นการสำคัญ เป็นหัวใจของ
การทั้งปวงก็ว่าได้ ถ้าไม่คิดแก้ไขเห็นว่าการทั้งปวงที่ได้อุตสาหกบมันทนเหนื่อย
ยากพากเพียรทำมาจะไม่ถาวรไปไคชานานเท่าไรนัก ¹

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไคทรงเปรียบสภาวะของพระองค์ที่
บริหารประเทศไว้ว่า เหมือนกับทรงนำรัฐนาวาออกแล่นไปทั้ง ๆ ที่ทราบว่าสภาพยังไม่พร้อม
แต่เมื่อตั้งพระทัยไว้แล้ว ก็จำเป็นที่จะต้องฝ่าฟันอุปสรรคต่าง ๆ ให้ได้ พระราชหัตถ์เลขาคือ
ทรงมีไปถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ กรมพระนครสวรรค์ศักดิพินิต เมื่อครั้งเป็นกรมหมื่น-
นครสวรรค์วรพินิต แสดงความหนักพระทัยไว้ดังนี้

ถ้าจะเปรียบด้วยเรือ ก็เหมือนกับเมื่อก่อนเอาขึ้นไว้ในอู่ คงเหลือแต่รูปเรือ
ทองเรือนั้นรูปร่างจะลายน่าไม่ได้ เมื่อจำเป็นต้องเข็นลงน้ำก็เอาโคลนปะแทน
ชั้น คนพายก็ไม่เป็น คนหนึ่งยกคนหนึ่งจ้วง ๆ ตุ่ม ๆ คีม ๆ น้ำก็เขียว ลมก็จืด
เวลาวาง ๆ คอขบยาเปลี่ยนไม่ไปที่ละแฉน 2 แฉน ตอกหมั้นยาชั้นพอเป็นรูป

¹ ลายพระหัตถ์กรมหมื่นดำรงราชานุกาฬ ลงวันที่ 20 เมษายน ร.ศ. 118 พระ-
ราชหัตถ์เลขาคือและหนังสือกราบบังคมทูล..., หน้า 127,

แต่คนที่จ่ายล้วนแต่เป็นโรคภัยต่าง ๆ ตามอดบาง หุนนวกบาง การที่จะหา
ผีพ่ายให้เต็มล่ำเป็นการยากอย่างยิ่ง ¹

การปรับปรุงปฏิรูปแบบแผนต่าง ๆ ในสมัยนั้น จึงมีอุปสรรคเรื่องบุคคล พระองค์
จึงต้องไขว่ขว้าหาเปรียญจากวัดเป็นส่วนใหญ่เหมือนเอาโคลนแทนชัน ² การทำงานของ
บุคคลเหล่านั้นก็ไม่ประสานงานกัน และยังไปกว้านคือไม่มองไม่รับฟังผู้อื่นด้วย หน่วยงานที่
ขยายมากและขาดแคลนคนมากที่สุด คือ กระทรวงมหาดไทย เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการ
ปกครองทั่วประเทศ บุคคลที่จะเหมาะกับการปกครองต้องเลือกอย่างพิถีพิถันด้วย ภาหนะ
งานที่ไม่ขยายออกมากนั้นก็ต้องการคนที่มีความรู้เป็นพิเศษจริง ๆ และหายากที่สุด เช่น
กรมโยธา ทรงปรารภว่า "กรมโยธานั้นมีความต้องการจนไม่มีอะไรจะพูด จะไปแย่งโฉบ
มาจากไหนก็ไม่ได้ เพราะไม่มีความรู้... กรมที่มีคนมากคือกรมวังมหาดเล็ก แต่ก็เป็น
ประเภทคนยุคนรา ดักไปไหนก็ไม่พน" ³

การขาดแคลนบุคคลรับราชการเป็นปัญหาอยู่นาน และพระองค์ทรงแก้ปัญหาชั่วคราว
คราวอยู่ ³ ประการ ประการแรกคั้งโคกลาวมาแล้วคือหาบุคคลประเภท โคลนปะแทนชัน
ประเภทที่ 2 ด้วยการจ้างมาจากต่างประเทศ หรือขอยืมจากหน่วยงานอื่น แต่ก็ไม่แน่ว่า
จะได้คนที่คั้งที่คาดคิดอาจจะเป็นโซครายต่อไปอีก เพราะแต่ละหน่วยงานย่อมก็คั้งกันคนดีไว้
ใช้เอง เมื่อใดคนไม่คั้งมาจะกลายเป็นปัญหาซ้อนซ้ำขึ้นมาอีก เพราะเวลาขอคนจากที่อื่น

¹ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และลายพระหัตถ์
สมเด็จพระปิณฑาสุนทรามารศรี พระอัครราชเทวี, พิมพ์ในงานพระเมรุสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรม-
พระนครสวรรค์วรพินิต, เมษายน 2493, (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเซชม, 2493), หน้า 25.

² เอกวิทย์ ๗ ถลาง, เรื่องเดิม, หน้า 86.

³ พระราชหัตถเลขาและคำกราบบังคมทูล..., หน้า 145-46.

เจ้าของหน่วยงานนั้นจะต้องเอาคนดีไว้ปล่อยคนไม่ดีไป เท่ากับเปิดโอกาสให้หน่วยงานนั้น "พุงคนไหนพุงจากกรมสำหรับเปิดของหาคณินใหม่ที่ดีกว่า" ¹ ส่วนชาวต่างชาติจะจ้างเข้ามา ไหมมากนั้นก็เท่ากับเปิดทางให้ยี่คออำนาจในประเทศนั่นเอง สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพเมื่อครั้งทรงจัดการบริหารในกระทรวงมหาดไทยทรงกล่าวว่า ชาวต่างประเทศที่จ้าง เข้ามามาก ๆ พวกนี้ชอบชักชวนกันควยอาจมีเจตนาไม่บริสุทธิ์แอบแฝงอยู่ ทรงยกตัวอย่างถึง กิจการคานมหาดไทยว่า

กรมที่ไ้ฝรั่ง ยกตัวอย่าง เช่น กรมเมือง จัดการ โปลิศไม่เรียบร้อย ต้องหา ฝรั่งเข้ามาเป็นนายโปลิศ ฝรั่งใหญ่เรียกฝรั่งเข้ามาเป็นนายรองหลายคน และ เรียกแขกซิกเข้ามาเป็นพลตระเวน เพราะเหตุที่อ้างว่าคนไทยยังไม่มีความรู้ พอจะเป็นนายโปลิศ และคนไทยเป็นพลตระเวนไม่สู้ดีเหมือนแขก... เช่นนั้น แล้ว เมืองไทยจะเป็นเมืองฝรั่งไปสักวันหนึ่งโดยเราไม่รู้ตัว และไม่ตองมีกองทัพฝรั่งยกมาตี ²

การแก้ไขปัญหาประการที่ 3 ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็คือ ส่งบุคคลชั้นนำ ของประเทศทั้งพระราชโอรสและนักเรียนทุนเล่าเรียนหลวงออกไปศึกษา ณ ต่างประเทศ การส่งออกไปนี้เพื่อให้เรียนศิลปวิทยาการอย่างสูงมาเป็นบุคคลชั้นนำให้ช่วยบริหารประเทศ นั้นเอง และนอกจากนั้นก็เพื่อเพิ่มความคิดเท่าทันฝรั่งเป็นข้อสำคัญอย่างหนึ่ง ความคิดนี้ อันที่จริงเริ่มมาตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วว่าการที่จะอยู่

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 160-61.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 229-30, ลายพระหัตถ์พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่น- คำรงราชานุภาพ ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ลงวันที่ 20 เมษายน ร.ศ. 118.

รอดคำร้องเอกราชไว้ใตของรุ้ใจฝรั่งว่าจะมาด้วยศุโลบายอย่างไร¹ ส่วนการไปศึกษานั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสว่าไม่ได้เรียนเพื่อให้เป็นฝรั่ง "เราเรียนเพื่อจะเป็นคนไทยที่มีความรู้เสมอกับฝรั่ง"²

แต่การแก้ไขปัญหานี้เฉพาะหน้าทั้ง 3 ประการนี้ จะเป็นไประยะเวลานานไม่ได้ ระบบการศึกษาของชาติต้องเร่งผลิตบุคคลตามที่ต้องการจึงจะเป็นการแก้ปัญหาที่ถูกต้อง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อไ้ทรงปรับปรุงระเบียบการปกครองใหม่ ๆ ทรงกล่าววาทกรรมเสมอที่จะพระราชทานตำแหน่งให้คนที่แม่จะมีถึงจำนวนร้อย เพราะทรงเกิดความรำคาญพระทัยว่า เมื่อทรงดำเนินขอราชการเรื่องใดไปยังหน่วยราชการใด เช่น กรมเมือง กรมท่า ต่างก็อ้างเหตุผลว่าไม่มีคนทั้งนั้น³ การขาดคนเข้ารับราชการนี้มีอยู่เป็นเวลานาน และทำให้การจัดการศึกษาเพื่อหาคนเข้ารับราชการนี้มีอยู่นานเกินไปจนทำให้ยากที่จะเปลี่ยนแปลงความคิดของประชาชนในภายหลังได้ และด้วยความเร่งรีบหาคนเข้ารับราชการนี้เอง โรงเรียนต่าง ๆ ที่ผลิตบุคคลมีความรู้จริงถึงขนาดที่จะทำราชการได้ตามพระราชประสงค์ก็มีไม่มาก ดังใน พ.ศ. 2441 ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงพระยาศรีสุริยราชศักดิ์ ว่า

* "การในกระทรวงศึกษาทุกวันนี้ การเล่าเรียนเป็นชั้นอักษรวิธีและเลขคำ ๆ ถึงว่าจะขยับไป 2 ปีนี้ ก็ยังหานักเรียนที่จะไล่ให้เต็มหลักสูตร ไม่ใครจะมี"⁴

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, สัมภาษณ์พิเศษ, "พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร หม่อมเจ้าหญิงจงจิตรถนอม ดิศกุล" สังคมศาสตร์ปริทัศน์, 6, น.2 (กันยายน - พฤศจิกายน 2511), หน้า 111.

² เอกสารจัดการศึกษา..., หน้า 200 "พระราชดำรัสตอบนักเรียนที่ได้ออกไปเล่าเรียนที่ยุโรป" คัดจากราชกิจจานุเบกษา เล่ม 14 ร.ศ. 116, หน้า 729.

³ พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูล..., หน้า 145-46.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 151.

แต่ถึงอย่างไร พระองค์ก็ต้องฝันเอาบุคคลที่พอจะหาได้ในขณะนั้น และทรงคิดว่าบุคคลเหล่านั้นไต่ตกลงทำงานแล้วสักวันหนึ่งก็คงชำนาญไปเอง การทำงานแต่เริ่มแรกก็คงเผชิญอุปสรรคเช่นว่านี้ทุกแห่งไม่ว่าจะเป็นที่ใด เมื่อความต้องการคนมีความรู้ความสามารถเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งก็สมควรที่ประเทศนั้นจะต้องผลิตออกมาตามแนวที่ต้องการ ภัยเหตุนี้นี้จึงจำเป็นที่รัฐจะต้องเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการจัดการศึกษา การจัดตั้งโรงเรียนให้เป็นระเบียบแบบแผนจึงค่อย ๆ จัดทำกันเป็นลำดับขั้นตอนมา

2.2 การจัดการศึกษาให้เป็นแบบสากล

จากเหตุผลที่ได้อธิบายมาทำให้จำเป็นต้องมีการปรับปรุงการศึกษาให้เป็นไปตามแบบสากล หรือตรงกับคำว่า โรงเรียนในปัจจุบัน การปรับปรุงนี้เริ่มด้วยการตั้งโรงเรียนในพระบรมมหาราชวังก่อน เรียนในหมู่มชนชั้นสูง เรียกว่าโรงเรียนหลวง การตั้งโรงเรียนหลวงจึงเป็นการเปิดแนวทางให้รัฐเข้ามามีหน้าที่จัดการศึกษาของชาติต่อไป การเริ่มโรงเรียนด้วยการให้ชนชั้นสูงเรียนก่อนนี้ ก็คล้ายคลึงกับระบบการพัฒนาการศึกษาของประเทศอื่นทั่วไปในแง่ที่ว่า เป็นวิธีการให้ความรู้ความชำนาญแก่บุตรหลานของชนชั้นปกครอง เพื่อเตรียมรับบทบาทผู้บริหารและผู้นำสังคมต่อไปในอนาคต¹ จึงเป็นโรงเรียนที่บรรดาพระเจ้าลูกยาเธอ พระบรมวงศานุวงศ์และบุตรขุนนางได้เข้าศึกษา เมื่อเห็นว่าใคร่ผลดีจึงได้จัดแพร่หลายออกไปสู่ประชาชน โรงเรียนหลวงที่จัดเป็นตัวอย่างในชั้นแรกมีอยู่ 3 แห่ง คือ

¹ คุณหญิงอัมพร มีสุข และ Mr. Nicholas Bennett "Cultures in Collision : An Experience of Thailand" เอกสารเสนอต่อที่ประชุมประจำปีครั้งที่ 25 ของสหพันธ์สุขภาพจิตแห่งโลก ณ กรุงซิดนีย์ ประเทศออสเตรเลีย, นภา พงศ์พิพัฒน์ (แปล) เอกสารการสัมมนาเรื่องการศึกษาเพื่อมวลชน, กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ 2517, หน้า 291.

1. โรงเรียนสอนหนังสือไทย หรือโรงเรียนหลวงของพระยาศรีสุนทรโวหาร หรือภายหลังเรียกว่าโรงเรียนสราญรมย์¹ ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2414 เป็นโรงเรียนแรก ที่นับเป็นบ่อเกิดการศึกษาที่แพร่หลายต่อมา เมื่อตั้งโรงเรียนแล้วก็เริ่มมีตำราแบบเรียน หลวง² ไม่เรียนอย่างอื่นนอกจากแบบเรียน 6 เล่มนี้เท่านั้น แต่ไม่มีใครมีผู้ใดเรียนจบ เพราะรีบลาออกไปรับราชการเสียก่อน พ.ศ. 2427 ได้มีการสอบไล่เพื่อประเมินผลใช้ ตามแบบการสอนพระปริยัติธรรม พอถึง พ.ศ. 2428 ได้ปรับปรุงเนื้อหาโดยแบ่งการเรียน เป็น 2 ประโยค ประโยค 1 เรียนหนังสือ 6 เล่ม อย่างเดิม ส่วนประโยค 2 เป็นความ รู้อรอบตัวและการปฏิบัติหน้าที่ราชการซึ่งเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งในขณะนั้น เมื่อหลักสูตรได้ เน้นความสำคัญการปฏิบัติราชการจึงทำให้คุณค่าของการรับราชการสัมพันธ์กับการศึกษาเป็น อันหนึ่งอันเดียวกันอย่างแยกไม่ออกตั้งแต่เริ่มต้น และจะเป็นปัญหาต่อมา

2. โรงเรียนภาษาอังกฤษ ตั้งขึ้น พ.ศ. 2415 ตั้งขึ้นเพราะแรงผลักดันทาง การเมืองระหว่างประเทศ ไทยจำเป็นต้องเรียนรูภาษาต่างประเทศเพื่อจะได้เจรจากับ มหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะภาษาอังกฤษกำลังเป็นประโยชน์ที่สุดสำหรับไทย³ เป็นที่ ทราบอยู่แล้วว่าอังกฤษในขณะนั้นกำลังเป็นมหาอำนาจและมีอิทธิพลอยู่โดยรอบเขตแดนประเทศ ไทยเป็นส่วนใหญ่ และภาษาอังกฤษยังเป็นภาษาวิชาการด้วย ทรงให้ความสำคัญของการ เรียนภาษาอังกฤษไววา

¹ เรียกตามชื่ออาจารย์ใหญ่ คือพระยาศรีสุนทรโวหาร ต่อมาย้ายไปอยู่ข้างวัง- สราญรมย์ จึงได้ชื่อว่าโรงเรียนสราญรมย์

² แบบเรียนหลวงของพระยาศรีสุนทรโวหาร มี 6 เล่ม คือ มุขบทบรรพกิจ วาหนัตินิกร อักษรประโยค สังโยคพิธาน ไวพจน์พิจารณ และพิศาลการันต์

³ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ 1, เจ้าชีวิต (สำนักพิมพ์คลัง- พินยา, 2505), หน้า 456.

วิชาหนังสือไทยนั้น เมื่อรู้ดีแล้วพอทำการได้จริงอยู่ แต่เมื่อไม่รู้หนังสืออังกฤษ
 ควบแล้ว จะรู้สึกคับแค้นใจเมื่อภายหลัง เพราะเหตุว่าสำหรับตำราวิชาการ
 ต่าง ๆ ซึ่งเขาลงพิมพ์ไว้เป็นภาษาต่างประเทศมีภาษาอังกฤษเป็นต้น มากมาย
 หลายหมื่นหลายแสนฉบับ นักการที่จะร่ำเรียนใหญ่วิชาต่าง ๆ ในเวลานี้ของอาศัย
 อานภาษาอังกฤษ ¹

การตั้งโรงเรียนภาษาอังกฤษยังเป็นการแสดงถึงความตั้งพระทัยที่จะยึดการจัดการ
 ศึกษาตามแบบอย่างอังกฤษด้วยการจ้างชาวอังกฤษเข้ามาเป็นอาจารย์ใหญ่ และได้ส่งนักเรียน
 ไปศึกษา ณ ประเทศอังกฤษ โดยเฉพาะทางวิชาครู

3. โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2424 แต่เดิมยังไม่คิดจัด
 เป็นโรงเรียนทั่วไป แต่เป็นพระราชดำริที่จะรวบรวมราชตระกูลมาฝึกหัดให้ความรู้เพื่อป้องกัน
 ภัยให้ประพาศิเลื่อมเสียม ² ภายหลังมีพระบรมราชวินิจฉัยว่าไม่ควรจำกัดเพียงประโยชน์
 เพื่อเป็นนายทหารมหาดเล็ก จึงให้เปลี่ยนจุดหมายเป็นโรงเรียนพลเรือนให้ลูกเจ้านายและ
 ราษฎรเข้าเรียน สอนทั้งหนังสือไทย ภาษาอังกฤษ และเนนการฝึกระเบียบเข้ารับราชการ
 ควบ ³ ถือเป็นแหล่งสอนความรู้ชั้นสูงที่สุดในขณะนั้น และควบเหตุที่อยู่ในเขตของกรมทหาร
 มหาดเล็ก ระเบียบราชการและการบริหารจึงขึ้นกับกรมทหารมหาดเล็ก ซึ่งอยู่ที่ไต่บังคับบัญชา

¹ เอกสารการจัดการศึกษา..., "กระแสพระราชดำรัส" หน้า 111, คัดจาก
 ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 7 ร.ศ. 109 หน้า 24.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประวัติบุคคลสำคัญ,
 (คลังวิทยา, 2505), หน้า 261.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ คับลยู บี.
 ยอนสัน, ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาประเทศสยาม, กระทรวงศึกษาธิการจัดพิมพ์เป็นที่
 ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี
 (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล ณ กรุงเทพ) ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 25 เมษายน
 พ.ศ. 2463 (มปท.) หน้า 5-9.

ของพระองค์เจ้าดิศวรกumar (สมเด็จพระยาจักรพรรดิราชานุกาพ) จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระองค์ท่านต้องเกี่ยวข้องกับการบริหารงานการศึกษาต่อมา

โรงเรียนทั้ง 3 แห่งนี้ทรงตั้งพระทัยให้เป็นตัวอย่างแก่โรงเรียนที่สอนกันตามวัดคฤหบดี ได้เคยมีพระบรมราชโองการให้กรมธรรมการออกประกาศตักเตือนพระสงฆ์ให้สอนหนังสือตามแบบโรงเรียนหลวงแต่ยังไม่เกิดผลตามพระราชประสงค์ จึงคิดขยายระเบียบวิธีจัดโรงเรียนแบบสาภณีสู่โรงเรียนทั่วไป พร้อมกับออกประกาศชักชวนให้ราษฎรส่งเด็กเข้าศึกษาเล่าเรียนคฤหบดี โรงเรียนแรกคือที่วัดมหาราชพาราม แม้จะประสบอุปสรรคคฤหบดีที่ประชาชนยังไม่เข้าใจทั้งวิธีการ ไม่ขึ้นชมกับการแยกความเป็นนักเรียนออกจากการเป็นศิษย์วัด แต่การจัดการศึกษาแบบสาภณีสู่โดยรัฐเข้าควบคุมก็ขยายขอบเขตออกไปเพราะมีพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการที่มีวัดของวงศ์สกุลหรือวัดใกล้เคียงที่อยู่ของตน ต่างพากันอุปการะโรงเรียนของวัดเหล่านั้นตามพระราชประสงค์ ใน พ.ศ. 2429 มีโรงเรียนที่จัดตามแบบใหม่ขึ้น 30 โรงเรียน เหตุนี้จึงจำเป็นต้องตั้งหน่วยงานเพื่อการศึกษาเป็นส่วนหนึ่งต่างหาก การตั้งกรมศึกษาธิการเพื่อรับผิดชอบงานการศึกษา จึงเป็นเรื่องสำคัญอันดับหนึ่ง ส่วนหน่วยงานอื่น ๆ ที่นำมาผนวกก็เป็นเพราะเห็นว่ามีส่วนเกี่ยวข้องของเพียงเล็กน้อยกับการศึกษา และมีงานไม่มากนัก ดังได้กล่าวแล้วในบทที่ 1

งานด้านโรงเรียน มีระเบียบวิธีการตรวจจัดตามแบบสาภณีสู่ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ (สมเด็จพระยาจักรพรรดิราชานุกาพ) ได้จัดให้มีการตรวจการเรียนการสอนและรายงานการจัดการศึกษา กราบบังคมทูลว่า การจัดการศึกษาตามแบบสาภณีสู่ ได้มีความสัมฤทธิ์ผลทั้งในการจัดการบริหาร และแบบแผนการศึกษา นักเรียนก็มีความรู้กว้างขวางขึ้นกว่าเดิมมาก¹

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, ศ. 1 เบ็ดเสร็จศึกษาธิการ 1-8 เล่ม 1 แฟ้ม ศ. 1/1 รายงานกรมศึกษาธิการ จ.ศ. 1248 (พ.ศ. 2429) ลายพระหัตถ์พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 7 4 8 คำ ปีกุน นพศก จุลศักราช 1248.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงหวังว่าการศึกษาตามที่ได้ปรับปรุง
นี้จะเป็นแบบอย่างต่อไปภายหน้าถึงกับทรงมีพระราชดำรัสว่า การศึกษาต้องมีการสอบเพื่อ
ประเมินผล และเป็นกำหนดการคัดเลือกขุนนางด้วย พระราชดำรัสนี้ พระราชทาน
ในคราวเสด็จไปพระราชทานรางวัลการสอบไล่ที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ จ.ศ.
1246 (พ.ศ. 2429) ว่า

การต่อไปภายหน้า จะต้องเลือกเอาผู้ใดไม่รู้นั่งสอบไล่ไปตามควรแก่ที่จะกำหนด
ผู้นั้นจะเป็นขุนนางไม่ได้เลย... คอยพวกที่เรียนใหม่ ๆ นี้ จะเป็นผู้ตั้งแบบแผนต่อ
ไปภายหน้า เพราะฉะนั้นจึงได้มีความมุ่งหมายตั้งใจที่จะจัดการเล่าเรียนทั่วไปทั้ง
บ้านทั้งเมือง ให้เป็นการรุ่งเรืองขึ้นโดยเร็ว ¹

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ เอกสารจัดการศึกษา..., "การไล่นั่งสอบเรียนที่โรงเรียนพระตำหนักเดิม
สวนกุหลาบ" หน้า 18, คัดจากราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1, จ.ศ. 1246, หน้า 128.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ
เมื่อทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการ